

ברורה שאין שום חשש אם נרדם מאליו חוץ לסוכה, שאין איסור אלא כשהולך לישן חוץ לסוכה, הלכך כששוכב לישן וסומך על חברו ואותה סמיכות אין בה ממש, אסור משום שינת עראי (רא"מ הרביץ). ולפי סברתו אם נרדם אדם חוץ לסוכה, אין חובה להעירו (ע' הליכות שלמה ט, יז. ובבן איש חי (שנה א האוינו ח) כתב שיש להעיר את המתנמנם). ואף אולי מותר להוציא את הישן מהסוכה בשנתו. ויש מחמירים בשני אלו (ע' הליכות שלמה שם שמעיקר הדין נראה שמותר אך לא למעשה. ואולם כתב שאם יודע מלכתחילה שיוציאוהו לאחר מכן נראה שאין לו לישן שם. וע' גם אגרות משה יו"ד ח"א רל, ד שהישן אינו פטור מן המצוות ואסור לו ליכנס למצב שכשיישן יעשה איסור). ועדיין אין מובן הלא העמדת שומר מועילה בשאר מקומות, כמבואר בפוסקים לענין אכילה קודם תפילת ערבית וכד', ומדוע לא נחוש שמא השומר ישכב וישן. ולולא פרש"י היה אפשר לפרש 'ערבך ערבא צריך' – מי ישמור על השומר שישים אל לבו להבחין בין שינת עראי לקבע ושמא לא יעירונו עד שיירדם יותר, ולא דמי לשמירה דעלמא שאין צורך בהבחנה. ואולם רש"י (וכן בתשובת אור זרוע תשעב) לא פירש כן. וצ"ע.

'הישן בתפלין וראה קרי – אוחו ברצועה ואינו אוחו בקציצה' – ולא ישהם עליו עד שיטול ידי.
ומכל מקום כיון שאפשר לחלצן על ידי רצועה, אין לו התר ליגע בבתים (עפ"י בית יוסף או"ח מ).
נראה שאם מזומן לו דבר חולין שיוכל לחלצן בו, כגון בגד או נייר – יעשה כן ולא יגע ברצועות שהן תשמישי קדושה. ואפילו נגעו ידיו במקום הטינופת נראה שיסירן ע"י דבר אחר ולא ימתין עד שיטול ידיו כדלהלן.

(ע"ב) 'אם בא להחמיר על עצמו מחמיר ולית ביה משום יוהרא ומעשה נמי והביאו לו לרבן יוחנן בן זכאי...'. ואולם אם רצה תלמיד חכם שלא להחמיר על עצמו בכך – גם כן רשאי, ולא הוי כמי שאינו מדקדק במצוות. וזהו שהביא התנא מעשה ברבי צדוק שאכל חוץ לסוכה (ר"ן).

*

'... וזה היה טעם דוד המלך עליו השלום שלא ישן שתין נשמי ולא ידע טעם דמותא – כי כל יגיעת דוד המלך ע"ה כל ימיו ליניצל ממצחבות זרות שהיה מוקף מהם ממש מתולדתו...'.
(מתוך צדקת הצדיק רמד, ע"ש בהרחבה)

*

'כשינת הסוס. וכמה שינת הסוס – שיתין נשמי'. מרומזו בתיבת 'סוס'; 'ס' ועוד ס', לא יותר מששים נשימות בבת אחת (כמדומה בשם הגר"א).

דף כז

'לילי יום טוב'. 'לילי' כמו 'ליל', ותוספת ה-יו"ד באה בשל הסמיכות (חכמת שלמה למהרש"ל. וראה בהרחבה בספר מגדים חדשים שבת קיז:).

'נאמר כאן חמשה עשר ונאמר חמשה עשר בחג המצות, מה להלן לילה הראשון חובה מכאן ואילך'

רשות, אף כאן לילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות'. ומכל מקום חלוקים הם לענין ברכה; האוכל מצה בשאר ימי הפסח – אינו מברך ברכת המצוה, משא"כ האוכל בסוכה מברך על כל אכילה ואכילה. וטעם הדבר מפני שיש מצוה בשיבתו, שכל שבעה צריך להיות ביתו עראי וסוכתו קבע (עפ"י מגן אברהם ומחצית השקל סוס"י תרלט. וע"ע במובא לעיל ב. בדיוק הלשון 'כל שבעת הימים אמרה תורה צא מדירת קבע...'). והרי יכול אדם לעמוד בלא אכילת מצה שבעה ימים ויהא ניוון מדברים אחרים, משא"כ בסוכה אין יכול לעמוד בלא שינה שלשה ימים, והרי על כרחו הוא מתחייב לישון ולטייל בה (עפ"י בעל המאור סוף פסחים ועוד). אף לדעת הסוברים שיש מצוה באכילת מצה כל שבעה – אין מברכים עליה כיון שאינו מחוייב בה ויכול להימנע ממנה, משא"כ בסוכה כנ"ל. וע"ע במובא בפסחים כה:

(ע"ב) 'מלמד שכל ישראל ראויים לישב בסוכה אחת'. ערש"י ותוס'. יש מי שכתב לפרש הדרש בפשטות, כל סוכה של איש ישראל ראויה היא לכל ישראל, כלומר אינה צריכה להיות שייכת ליושב בה אלא הכל ראויים לישב בה (עפ"י רא"מ הורביץ).
כנראה הראשונים ז"ל שפירשו שיושבים בה כל ישראל בבת אחת או בזה אחר זה, סברו להשוות דרשה זו לדרשה (בקדושין מא:):
שכל ישראל כולן יוצאים בפסח אחד משום שנאמר 'ושחטו אתו כל קהל עדת ישראל'.

על פרש"י ותוס' – ע' באריכות בשו"ת הריב"ש שמו; חדושי הנצי"ב; ברכת מרדכי ח"ב לג.
ועוד נשאו ונתנו האחרונים בדברי רש"י שאין נחשב 'לכם' בחלק שאינו שוה פרוטה – ע"ע:
שו"ת אחיעזר (ח"ג סו, ג) – אולי הסברה עפ"י ד' הר"ן שוה שאומרים 'ברירה' בשותפות היינו משום השעבוד שיש לכל אחד מהשותפים, ובפחות מש"פ אין שעבוד; בפשוטו נראה ששותפות נכרי בבכור פחות משהו פרוטה פטור מן הבכורה).
מפשט לשון רש"י להלן לה. (ד"ה לפי שאין) משמע שאיסור"נ אין בהם דין ממון להחשב 'לכם' מפני שאינם שוים פרוטה. ולפי"ז משמע שאף בלא שותפות צריך שיהא שוה פרוטה.
מנחת חינוך (פ); אחיעזר (ח"ג מט); מקראי קדש (פסח ח"א ס"ב). – כל ישראל יוצאים בפסח אחד; מצה שאין בה שוה פרוטה).
ע"ע להלן לה. אודות מצה שאינה שלו.
אבני נזר (או"ח שלה, ד) – דוקא דבר שיש לו דמים, אם אין לו בו חלק ש"פ אינו נחשב שלו, אבל דבר שאין לו דמים, כגון ערבה שאינה שוה פרוטה, ודאי היא 'שלו'.
כן מפורש בתורי"ד להלן מא: שנקט בפשיטות שבד הדס או ערבה שאין בו שוה פרוטה – בכלל 'לכם' הוא. הגם שנקט שם שאין הקדש חל על פחות משהו פרוטה.
אבן הראשה (ג) – רש"י לשיטתו בגטין יב שאין הקדש חל על פחות מש"פ, והתוס' חולקים).
וע"ע מחנה אפרים הל' גזילה א; או"ח תרעז, א; עורה שחר אות פ.

זרבנן האי לך מאי דרשי ביה, מיבעי ליה למעוטי גזולה' –

התוס' (ט). הקשו מדוע נצרכת דרשה מיוחדת למעט גזולה, והלא ידענו זאת מהדין הכללי של 'מצוה הבאה בעבירה', כשם שלולב הגזול פסול מאותו טעם.
על קושיה זו נאמרו תירוצים רבים בדברי ראשונים ואחרונים. אחד מן התירוצים, כתב בספר מנחת חינוך (שכה): לולא הדין המיוחד של 'סוכה גזולה', היינו מתירים בשאר ימות החג לשבת בסוכה זו, כי אמנם מצוה הבאה בעבירה אינה מצוה ש'אין קטגור נעשה סנגור' ואין חפץ לה' במצוה כזו – אעפ"כ הלא בשאר הימים אינו חייב לדור בסוכה, אלא שאסור לאכול מחוצה לה, וזה שאכל בסוכה שנעשתה בעבירה – הרי לא אכל בחוץ. ואם כי לא קיים המצוה, אין אי-קיום המצוה אוסר את המעשה אלא

כאילו לא אכל כלל, לא בסוכה ולא מחוצה לה. לכן צריכים מיעוט מיוחד בסוכה גזולה שהיא תידון כסוכה פסולה מצד עצמה כשאר פסולי הסכך, ולא ככל 'מצוה הבאה בעבירה' שאינו אלא דין בקיום המצוה, לא במצוה גופה.

לאור זאת מסיק המנחת-חינוך שכל סוכה הבאה בעבירה מלבד סוכה גזולה, אם ירצה אדם לישב בה בשאר הימים – אין מוחין בעדו. אלא שלברך 'לישב בסוכה' אי אפשר לו, שאין כאן לא 'מצוה' ולא 'איסור'.

דברי המנ"ח הללו מבוססים על ההנחה שדין מצוה הבאה בעבירה אינו פסול בחפץ של המצוה אלא בקיום המצוה. ויש מהאחרונים הסוברים שהחפץ עצמו פסול למצוה, וכלשון הגמרא: 'גזול דומיא דפיסח' – היינו, קרבן גזול דומה לקרבן בעל מום.

ולאידך גיסא, יש מי שכתב שפסול 'סוכה גזולה' לא יכול להיות בסוכה עצמה, כדברי המנ"ח, שהרי כלפי הנגזל הסוכה כשרה, וא"א ש'פסול חפצא' יחול רק כלפי אנשים מסויימים ולא על כולם.

והגאון רבי שמעון שקופ ז"ל כתב (שערי ישר ג, ט): 'לעניות דעתי אין דברי המנחת חינוך מחוורים בזה. דענין הממוצע שהמציא המנ"ח לומר דבמצות ציצית וסוכה אף שלא קיים המצוה מכל מקום לא ביטל מצות עשה, הוא דבר רחוק מן השכל'. וממשיך לומר שאם אכן היינו אומרים שהתורה אסרה לאכול חוץ לסוכה, היו דבריו מובנים, אך הלא התורה לא אסרה אלא צוותה תשבו, וכל שאכל וכו' ולא קיים המצוה הרי ממילא ביטלה, מה לי אכל בחוץ, מה לי אכל בסוכה ולא קיים מצוותו (וכן מובא בשם הגר"ז מבריסק. ע' שערי שמועות כט:).

ולפי דעה זו שאין להבדיל בין קיום המצוה לאיסור אכילה חוץ לסוכה, יש מקום גדול להסתפק לדעת האומר 'מצוות צריכות כוונה' והעושה מצוה ללא כוונה לא יצא ידי חובתו, האם מי שיאכל בסוכה בשאר ימות החג ולא כיוון בשיבתו למצוה [או אף כיוון בפרוש שלא לשם מצוה] באופן שאינו מקיים המצוה, האם נדונו כמי שאכל חוץ לסוכה, שהרי ביטל מצות עשה בזה שלא קיימה? או שמא כיון שדר בסוכה כשרה אלא שלא כיוון למצוה, הרי זה דומה למי שהשיב אבידה או שילם שכר שכיר וכיוון בפרוש שלא לשם מצוה [אם נאמר שגם מצוות כגון אלו צריכות כוונה] שמסתבר שאין בכך ביטול מצות עשה. וכן העושה מעקה לגגו בלא כוונת מצוה, שתכלית המצוה – 'לא יפול הנופל' – התקיימה, אף שהאדם לא קיים.

בשאלה זו ובדומות לה, דנו כמה מגדולי הדור שעבר וגדולי זמננו בספריהם, והאריכו בצדדים שונים ובסברות רבות ולא באו לכלל הכרעה מוחלטת. לשאלות אלו יש גם השלכות מעשיות לענין מצות ציצית (מי שהתעטף בטלית ואין כוונתו לשם מצוה – לדעת הסוברים: מצוות צריכות כוונה – האם נחשב כלובש בגד בעל ד' כנפות ללא ציצית? וכיו"ב). – ע"ע בכללות ענין זה: אתון דאורייתא יא; באור הלכה ס; אבני נזר או"ח תפא; אבי עזרי סוכה ה, כה; מנחת שלמה א; בית ישי לג; שערי שמועות וזכרון שמואל כט. (מיוסף דעת מהדו"ק, תשנ"ב)

'מיבעי ליה לגר שנתגייר בינתים וקטן שנתגדל בינתים'. ואין אומרים כיון שנדחה בתחילת הזמן – ידחה, שאין תורת 'דיחוי' באדם אלא במצוה עצמה או בקרבן (עט"ז יו"ד שצו, ב שדוקא אם בעיקר זמן החיוב היה פטור – אינו מתחייב לאחר מכן, אבל בחיוב הנמשך זמן מסויים לא נפטר בגלל שהיה פטור בתחילת הזמן. וע' אבני נזר או"ח קכג).

'אין לך כל שבת ושבת מישראל שלא העמיד ממנו שופט'. אף על פי שלא מצאנו בכתוב שהיו שופטים מראובן שמעון גד ואשר, [עתניאל ויאיר היו משבט יהודה (ע' ה"א ד, יג; יבמות סב), יפתח

ממנשה, ועבדון מאפרים], היה רבי אליעזר מקובל שהיו שופטים נוספים שלא הוזכרו בכתוב, וכן נביאים היו מכל שבט (הנצי"ב).

ע"ע: ילקוט שמעוני שופטים מב; מדרש שוחר טוב צ; חדושי אגדות מהרש"א, רש"ש ומהר"ץ חיות וניצוצי אור; עלה יונה עמ' שלו.

'מהו שאפרוש עליה סדין...'. מכאן כתבו התוס' (י. ד"ה פירס) להוכיח שאם הסכך הכשר צלתו מרובה מחמתו, אפשר לפרוס סדין ולישב תחתיו, שהרי לא דחו 'רגל אחר הואי' אלא מטעם אחר, משמע שהיה כשר לעשות כן בסוכת מצוה.

ולדעת רש"י ושאר ראשונים הפוסלים, יש לדחות הראיה כי שמא היה בגדר 'מצטער'. גם אפשר שלא קבעו ישיבתם באותה שעה לאכילה.

'שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו לעולם'. יש לשאול הלא מכמה מקומות נראה שרבי אליעזר דן עם החכמים, ואמר דברים מסברת עצמו ולא משמע שהכל דברי רבו. וכן צריך טעם מדוע להימנע מלומר דברי עצמו והלא אין למנוע טובה מאחרים? – לכן נראה שדוקא כשהיה רבו קיים מנע עצמו מזה מפני כבודו, ואף במקום שמותר מעיקר הדין נהג בעצמו חומרא זו, אבל אחר פטירת הרב באמת הורה ודן (שפת אמת יומא סו).

עוד מובא מהגר"ח שמואלביץ (שיחות מוסר כג תשל"א; ב תשל"ג) שאמנם פסק ודרש דברים חדשים 'שלא שמעתן אוזן מעולם' (כמפורש באבות דרבי נתן ו) אלא שלא היה מוציא הדין טרם בירר לעצמו שכך היה פוסק רבו, ואילו דבר שלא הכריע בעצמו את דעת הרב לא היה דורשו.

וכבר עמד על סתירת המאמרים הנזכרת הרמ"ע מפאנו (מאמר העתים י), ופירש שבפני רבו היה אומר גם דברים שלא שמעתן אוזן מפני שאימת רבו עליו ומובטח היה שלא יאמר אלא דברים נכוחים וישרים. ועוד, מפני שהיה 'דורש' הרי דרשת הכתוב מאמתת את דבריו ואין לנו 'רב' מובהק גדול מזה.

ע"ע בכללות הענין ביוסף דעת יומא סו: וע"ע דעת חכמה ומוסר ח"ב סב.

ענינים

'נאמר כאן חמשה עשר ונאמר חמשה עשר בחג המצות, מה להלן לילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות, אף כאן לילה הראשון חובה מכאן ואילך רשות' –

המצוה נקראת בזוהר הקדוש 'מיכלא דמהימנותא', וכן הסוכה – 'צלא דמהימנותא'. ועיקר האמונה דוקא בעת החושך כמו שכתוב ואמונתך בלילות, כי מה שמשיגים בשכל ובבהירות הראייה אינו 'אמונה' אלא 'ידיעה' אבל האמונה היא למעלה מהשגת הנבראים. וזה נרמז במה ששתי מצוות אלו זמנן בלילה, להראות גודל אמונתנו בעת החושך וההסתרה, ובזכותן האמונה מקפת וסובבת אותנו [בסוכות] ונבלעת באברים [בפסח] (עפ"י ישמח ישראל סוכות).

ע"ע פרי צדיק להושענא רבה כט; מחשבות חרוץ ב; אבי עזרי יסוד"ת.

בענין סוכה גזולה פירש אדמו"ר הרי"ם מגור עפ"י דברי הזוהר: הסוכה קולטת את החלק הטוב שבאדם מישראל ולא את הרע שבו, וממילא נפרד חלק הרע מן האדם. ועל כן סוכה גזולה, כיון שיש עבירה בסוכה, שוב יכול להיות לחלק הרע אחיזה בסוכה.

ועוד יש לפרש: הסוכה היא דוגמת בית המקדש, ומובא בזוהר הק' (ח"ב רכא) שהשטן היה מחפש עילה שמא יש דבר גזול בנדבת המשכן. וטעם הדבר, שעל ידי עבירת הגזול ימצא שמה קן לעצמו ושוב לא יהא משכן לשכינה. והוא הטעם לסוכה שחל שם שמים עליה ואם יהיה בה דבר גזול ימצא לשטן אחיזה בה, שוב לא יחול עליה שם שמים כמקדש. טעם נוסף: הסוכה היא שורש נשמת ישראל (אימא דמסכבא על בנין), ועל ידי מצות סוכה נקשרת הנשמה בשרשה אחר טהרתה ביום הכפורים. ומובא בזוהר (ח"ג קעו) שהרודף אחר שאינו שלו, אף שלו אבד ממנו, על כן מצות סוכה היא היפוך הגזול כי היא מקשרת הנשמה בשרשה ואילו הגזל מפריד הנשמה משרשה ומאבד חלקה – על כן אין יוצאים בסוכה גזולה. (עפ"י שם משמואל סוכות תרע"ב)

דף כח

'מימי לא קדמני אדם בבית המדרש... ולא הנחתי אדם בבית המדרש ויצאתי'. מדה כנגד מדתו זו, זכה רבי אליעזר שדברי תורתו יפתחו את הש"ס ויחתמוהו, שההלכה האחרונה [להוציא דברי אגדה שנאמרו בסיום. עוקצין ג,י] המובאת מתנא יחיד, הינה בשם רבי אליעזר (מפי השמועה).

'ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי'. משמע שמן הדין מותר לישן בבית המדרש [שלא כבית הכנסת הגם שקדושתו חמורה – לפי שבית המדרש עשוי לשהות בו זמן מרובה, ללמוד ולשמוע דברי תורה, וקשה להיזהר משינת עראי, והרי זה כאילו התנו מלכתחילה על כך] (ע' ברכות כה; בית יוסף או"ח קנא בשם ריב"ה ולבוש שם). ויש אוסרים בשאר כל אדם ומתירים רק לחכמים ולתלמידים השוהים שם בקביעות – משום ביטול תורה, ואפילו שינת קבע (ע' לבוש שם ומשנ"ב ובאה"ל א ג). אכן ממידת חסידות שלא לישן בו אפילו שינת עראי (עפ"י יו"ד רמז, טו ובש"ך). וע"ע באריכות בשו"ת פרי יצחק ח"ב ה.

'ולא הלך ד' אמות בלא תורה ובלא תפילין ולא קדמו אדם בבית המדרש ולא ישן... ולא הרהר במבואות המטונפות'. רצונו לומר, אף על פי שהיתה התורה שגורה כל כך בפיו ובלבו, היה נזהר מלהרהר במבואות המטונפות.

'ולא פתח אדם דלת לתלמידיו אלא הוא בעצמו' – שהיה מקרב עצמו אצל הפתח לפתוח הדלת בעצמו ולא על ידי תלמידיו, משום קנאה וביטול תורה שלהם. וגם השמיענו שלא הניח שומר על הפתח שלא יטול שכר ולא יעכב מלכנוס מי שאין לו מה לשלם, כמעשה דהלל (עפ"י מהרש"א. וע"ע מגדים חדשים ברכות כה.).

'שיחת דקלים'. פירש רב שרירא בתשובות: יום שאין בו נשיבת רוח במקומינו, יש בני אדם בקיאים פורסין סדין בין הדקלים ואין מתנענע, ועומדים בין שני דקלים הקרובים זה לזה ורואין איך ינועו חריותיהם זה אצל זה, יש בו סימנין שמכירין בהן הבקיאין כמה דברים. ואמרו ממר אברהם גאון שהיה בשנת אלף ק"מ לשטרות שהיה מכיר בשיחת דקלים' (מובא בערוך ערך 'סח' א). ברשב"א ב"ב קלד מובא בשם רב האי גאון: 'מר אברהם קבסי היה מכיר בשיחת דקלים ומה הם אומרים כאשר מתנוודין ברוח'.